

„Dolje madjarski hrvatski sabor, dolje madjaroni“ Narodni pokret 1903./1904. godine na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije

ŽELJKO KARLAULA
Banovine Hrvatske 26B
HR – 43 000 Bjelovar
karaula1980@gmail.com

Pregledni rad
Review article

Primljeno/Received: 23.12.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 11.02.2014.

Autor kronološkim redom obrađuje Narodni pokret 1903.-1904. na području grada Bjelovara i bjelovarsko-križevačkog područja, razdoblje obilježeno nemirima, političkim demonstracijama, uličnim sukobima, neredima te održavanjem protestnih narodnih skupština po cijeloj Hrvatskoj.

Ključne riječi: Narodni pokret 1903./1904, političke demonstracije, sukobi, Bjelovar, Bjelovarsko-križevačka županija, veliki župan Milutin Kukuljević-Sakcinski, odvjetnik Milan Rojc

Vama, koji niste dali,
Da se tuđji barjak vije
I da pod njim – milom rodu
Bahati se tuđjin smije.
Vama, koji s tim barjakom
Zanosno ste u grob pali,
Ne mareći, što vas mlade
Pusti dom u biedi žali.
Vama, koji s boljeg svijeta
Nadzirete naša djela:
Nek u ovoj knjizi bude –
Uspomena neuvela.

Ivan Nepomuk Jemeršić¹

Uvod

Ovaj je rad pokušaj predstavljanja glavnih naznaka i ciljeva političkih demonstracija² i narodno-seljačkog

pokreta u gradu Bjelovaru i na području Bjelovarsko-križevačke županije tijekom 1903./1904. godine. Događaji u okviru Narodnog pokreta 1903./1904. i politički procesi vrlo dobro su poznati u hrvatskoj historiografiji te nema potrebe da se ovdje šire obrazlažu.³ Zbog toga će se autor, nakon kratkog uvoda u širu političku situaciju u zemlji, konkretnije se osvrnuti na tijek Narodnog pokreta 1903./1904. u gradu Bjelovaru i na području Bjelovarsko-križevačke županije, ocrtati

dopuštenje za skupštine i sl. jer ga za organiziranje političkih demonstracija ne bi dobili.“ Vidi u: Agneza, SZABO, Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, 2005., 587-608.

3 Ovdje vidi selektivno literaturu o Narodnom pokretu 1903. godine: Mirjana, GROSS, Narodni pokret u Hrvatskoj, u: *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1968., 211.-214., Vaso, BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903./4.*, JAZU, Zagreb, 1961. (Bogdanovljeva knjiga je u mnogo čemu danas historiografski prevladana, ali zbog obilje građe koje donosi o Narodnom pokretu 1903./1904. i dalje aktualna), Franjo, BUNTAK, Demonstracije na zagrebačkim ulicama u proljeće 1903. godine, *Iz starog i novog Zagreba*, 1963., 177-234. Kako su se pojedine stranke ponašale i djelovale tijekom pokreta 1903./1904. vidi za Čistu stranku prava (ČSP): Stjepan, MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895-1903., *Dom i svijet*, Zagreb, 2001., 163-177. ili za Srpsku samostalnu stranku (SSS) u: Gordana, KRIVOKAPIC, Skupštinski pokret i politička aktivnost Srpske samostalne stranke u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1903.-1904. godine”, *Radovi ZHP*, 1989., vol. 22., 95-111. Temeljna građa za proučavanje pokreta nalazi se u fondu Predsjedništvo Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

1 Pjesma sudionika Narodnog pokreta 1903. župnika iz Grubišnog Polja Ivana Nepomuka Jemeršića nastala u bjelovarskom zatvoru i stavljena na početak njegove memoarske knjige *Bez slobode* o događajima iz 1903. godine.

2 Iako se u historiografiji više služi termin „skupštinski pokret“ autor se više približava stavu Agneze Szabo da su to zapravo bile političke demonstracije jer su „njihovi organizatori molili

vajući u grubo glavne procese, događaje i točke sukoba bjelovarske oporbe i „naelektriziranog“ seljaštva s vladajućim mađaronskim režimom. Treba također napomenuti kako osim šireg područja Podravine u 1903. godini⁴ ostalo područje tadašnje Bjelovarsko-križevačke županije, uključujući i grad Bjelovar u Narodnom pokretu 1903./1904., nije dosad historiografski obrađeno te je ovaj rad prvi korak da se taj nedostatak donekle prevlada.⁵

Prema dosadašnjim historiografskim istraživanjima Narodni pokret koji je izbio u Hrvatskoj u ožujku 1903. godine, nije bio samo otpor protiv aktualnog Khuenovog režima i mađarske hegemonije nego i želja za rušenjem temelja dualističke Monarhije.⁶ Neposredni povod narodnom pokretu bila je uvreda nanesena Hrvatima od mađarske Kraljevske deputacije glede obnove financijalne nagodbe između banske Hrvatske i Ugarske. Naime, Mađari su ustvrdili da je Hrvatska prosjačka zemlja koja živi od milosti Mađara.⁷ Uz sve te političke neprilike pojačanu uznemirenost su davali i mađarski natpisi na javnim zgradama i državnim uredima. Zbog tih problema, ali zbog želje da se protestira protiv postupaka Budimpešte zbog neuspjele obnove financijske nagodbe dio Ujedinjene oporbe (Hrvatska stranka prava) pozvala je građanstvo Zagreba na veliku javnu pučku skupštinu zakazanu za 11. ožujka 1903. godine u dvorani Sokola. Ban Khuen-Hedervary je održavanje skupštine dozvolio smatrajući da će ta akcija potaknuti Ugarsku vladu na sanaciju hrvatskih financijskih prilika. Na skupu se, na iznenađenje režima, pojavilo oko 8000 ljudi, a manifestirala se i složnost hrvatske oporbe otporu protiv mađarizacije. Ova zagrebačka skupština, koja je prošla u miru i redu, postala je uskoro impuls nizu skupština, odnosno političkih demonstracija, koje se počinju

održavati u svim većim hrvatskim gradovima kao otpor mađarizaciji (Osijek, Karlovac, Brod na Savi, Križevci, Gospić, Senj i dr.) uz vidljivo vodstvo mladih liberala iz redova Napredne omladine (Stjepan Radić, Milan Marjanović, Hinko Krizman, Milivoj Dežman i dr.) i uz asistenciju istaknutih intelektualaca pravaške orijentacije poput Marijana Derenčina, Šime Mazzure, Josipa Pasarića i drugih. Međutim, iskra sukoba zapaljena je u Zagrebu 25. ožujka 1903., kada je na zgradi Ravnateljstva željezničke uprave u Zagrebu postavljen natpis na mađarskom jeziku (*Mkagyar kiraly allam vasutak*) odnosno Mađarska kraljevska državna željeznica. Uz novine koje su „hujale“ na nepravdu i kršenje Hrvatsko-ugarske nagodbe, slijedile su uskoro i demonstracije uz razbijanje prozora na javnim zgradama i skidanje natpisa na mađarskom jeziku. Nakon što je policija po naređenju bana Khuena-Hedervarya uhitila uglavnom većinu vođa Napredne omladine i zabranila demonstracije i prosvjedne skupštine, uslijedio je prividni mir. Veliko nagomilano nezadovoljstvo građana izbit će stoga u obliku stihijskih nemira, imajući za povod i najbezazlenije situacije. Upravo je takav događaj (krvoproliće) bio u Zaprešiću 11. travnja 1903. godine.⁸ Usprkos tome što se može donekle dokazati da su pojedini lokalni stranački prvaci ili vođe (poput župnika Frana Novaka iz Glogovnice kraj Križevaca) i vođe Napredne omladine (poput Stjepana Radića) u nekim dijelovima Hrvatske bili pokretači i inicijatori Narodnog pokret, ovaj pokret je u suštini izbio stihijski, u nemogućnosti iskazivanja nezadovoljstva legalnim, ustavnim sredstvima. Zato je spontano i završen, što zbog labave organizacije, a što zbog zamora masa i represije mađaronskog režima. Važno je istaknuti da nakon odlaska bana Khuena-Hedervarya na mjesto mađarskog premijera u lipnju 1903. godine, novi ban Teodor Pejačević ublažava progon tiska i pušta iz zatvora oporbene vođe, no u konačnici zadržava Khuenov sistem upravljanja Hrvatskom i Slavonijom. U dugoročnoj perspektivi važnost Narodnog pokreta 1903./1904. leži u činjenici da je njegovim završetkom ponovno istaknuto hrvatsko pitanje u Europi, te je došlo do smirivanja hrvatsko-srpskog sukoba u Hrvatskoj i uz promijenjene međunarodne okolnosti na jugoistoku Europe (dolazak dinastije Karađorđevića na vlast u Kraljevini Srbiji koja tim činom prestaje biti pod patronatom vanjske politike Austro-Ugarske) hrvatsko se pitanje počinje pretvarati u dio jugoslavenskog pitanja Dvojne Monarhije.

4 Vidi: Hrvoje, PETRIĆ, O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja, Časopis za suvremenu povijest, br. 3., 2005., 653-664; Mira, KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godine, Podravina, br. 4., 2003., 57-74; Dragutin, FELETAR, Dva seljačka bunta, Čakovec, 1973.; Dragutin FELETAR, Povijest Kunovca - U povodu 90. obljetnice Kunovečke bune, Kunovec - Koprivnica, 1993./94. Vidi i rad koji donosi optužnicu za 116 sudionika pobune u selima oko Križevaca: Franjo, HORVATIĆ, O jednoj neobjavljenoj optužnici iz 1903. godine, Podravski zbornik, 1984., 238-245.

5 Narodni pokret 1903. u Bjelovaru ne spominje ni najnovija monografija grada Bjelovara: Hrvoje, PETRIĆ, Željko, HOLJEVAC, Željko, KARLAULA, Povijest Bjelovara, HAZU Zagreb - Zavod za znanstveno istraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, Zagreb-Bjelovar, 2013.

6 Vidi bilješku 3.

7 Mirko, ANDROIĆ, Ludbreški kraj u revolucionarnoj 1903., Podravski zbornik 77, 1977., 44. Androić zastupa stav prijašnje historiografije koji je sada napušten, da je ban Khuen bio 1903. prisiljen tajno pobjeći iz Zagreba u Mađarsku.

8 Detaljnije i analitički u: Agneza, SZABO, Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, 2005., 587-608. Vidi i literaturu navedenu u bilješci 3.

Početak Narodnog pokreta 1903./1904. na području Bjelovarsko-križevačke županije

Godinama nagomilavano nezadovoljstvo s državnopravnim položajem Hrvatske koji je proizlazio iz nagodbenog sustava doveo je do toga da se protumađaronski narodni pokret snažno manifestirao i na području grada Bjelovara i tadašnje Bjelovarsko-križevačke županije. Bjelovar i prostor Bjelovarsko-križevačke županije se 1903. godine nalazi čvrsto u rukama mađaronske uprave od *okrutnog* velikog župana Milutina Kukuljevića-Sakacinskog do poslušne i servilne gradske vlasti na čelu s gradskim načelnikom Simom Blaževcem. U gradskom zastupstvu se uglavnom nalaze industrijalci i poslovni ljudi ovisni o režimu, osim izrazitog oporbenjaka Ivana Dörwalda te donekle Adolfa Mišulina i Ignata Puretića koji simpatiziraju oporbu.⁹ Na zadnjim izborima za Sabor koji su održani od 6. do 9. studenog 1901. godine trijumfirala je vladina Narodna stranka koja je postigla 75 mandata, dok je cijela oporba postigla samo 13 mandata. To je djelomično bilo i zbog kontrole i terora režima na izborima, odnosno uhodane afirmacije Khuenove autokracije, ali i poslovične razjedinjenosti hrvatske oporbe. Na prostoru županije izabrani su od strane mađaronske Narodne stranke Jovan Šteković u Hercegovcu, Miroslav Stričić u Čazmi, Gejza Josipovich u Sv. Ivanu Žabnu, Josip Keipach u Križevcima, Josip Karlović u Koprivnici, Vjekoslav Tuköry u Daruvaru, Martin Matunci u Novigradu i Aleksandar Egersdorfer u Kloštru. Od strane oporbe, odnosno Čiste stranke prava, na prostoru županije mandate su ostvarili Mile Starčević u Sv. Ivanu Zelini i Josip Frank u Križu.¹⁰

U gradu Bjelovaru postoji mala grupa hrvatske oporbe na čelu s odvjetnikom Milanom Rojcem, ljekarnikom Josipom Werkleinom i dr. Ivanom Winterom – *obzoraši* i *naprednjaci* koji su zapravo pokretači svekolike oporbene djelatnosti. Ta oporbena grupa na tijek političkih demonstracija što se šire Hrvatskom reagira vrlo staloženo. Iako je već početkom političkih nemira i demonstracija u zemlji bjelovarski odvjetnik Milan Rojc¹¹ želio organizirati narodnu skupštinu u Bjelovaru, po dogovoru sa svojim političkim sudrugovima skupština je odložena za *kasnu jesen* iste godine kada seljaci završe svoje ratarske i gospodarske poslove, da

što više naroda dođe na skupštinu. Jedan od razloga te odluke bila je i bolest Milana Rojca koji je upravo krenuo na liječenje u Karloye Vary.¹²

Na prostoru Bjelovarsko-križevačke županije političke demonstracije i nemiri počinju u Križevcima kao neposredan povod događajima u Zaprešiću od 11. travnja 1903. kada su tamošnji seljaci skinuli i zapalili mađarsku zastavu na željezničkom kolodvoru koja je bila postavljena u znak proglašenja mađarske ustavnosti. Na povratku u naselje Brdovec presreli su ih oružnici i došlo je do krvoprolića pri čemu je jedan seljak ubijen (Ivan Pasarić), a nekoliko ih je teško ranjeno. Kasnije su mnogi seljaci uhićeni.¹³ To krvoproliće potaknulo je još jače antimadžarske demonstracije širih razmjera. Nakon toga izbijaju demonstracije na ulicama Zagreba, Varaždina, Senja, Karlovca, Križevaca i Samobora.

Mnogo snažniji izraz nezadovoljstva izbio je u Križevačkom kotaru. Tako su u Križevcima 24. travnja uvečer izbile demonstracije koje su policija i žandarmerija razbile pri čemu je uhićena 21 osoba. Sutradan je opet uhićeno i pritvoreno devet agitatora koji su oko 9 sati na večer htjeli izazvati nemire u gradu.¹⁴

Pokret širih razmjera razvio se nekoliko dana kasnije u selu Glogovnici kraj Križevaca pri čemu je oko 1000 seljaka držalo zatočeno kotarskog predstojnika Dragana Trnskog u župnom dvoru u Glogovnici, kojeg nisu željeli pustiti dok vlasti ne puste prethodno uhićene buntovnike u Križevcima. Koliki je nemir zavladao u Zagrebu govori i to što je ban Khuen 4. svibnja 1903. o toj buni posebnim brzojavom obavijestio dvorski kabinet u Beču i predsjednika mađarske vlade Szella u Budimpešti.¹⁵ Istovremeno veliki župan bjelovarski Milutin Kukuljević-Sakcinski javlja Bjelovarskom vojnom zapovjedništvu kako postoji opasnost da za 1. svibnja seljaci iz okolnih sela izvedu *napadaj* na grad Križevce, te da su već izaslane dvije satnije *brachiuma koje služe za uščuvanje javnog reda i mira u okolici*, ali da su potrebne još dvije satnije koje treba poslati posebnim vlakom hitno u grad. No, bilo je prekasno, pobuna se širila poput požara. Dana 1. svibnja izbila je pobuna u selu Vojakovcu, blizu Glogovnice, kada se pred općinskim uredom: *sjatilo do 300 seljaka sa to-*

9 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1899.*, Tiskom Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade, Zagreb, 1900., 115.

10 Ivo, PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848-2000.*, II. svezak, Dom i svijet, Zagreb, 2000., 335-336.; Rudolf, HORVAT, *Slavonija*, knjiga 1., Tipografija, Zagreb, 1936., 63.-64.

11 O Milanu Rojcu kao političaru vidi: Željko, KARLAULA, *Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)*, *Cris - časopis Povijesnog društva Križevci*, vol. XIII., 2012., 319-337.

12 Milan, ROJC, *Okolo mene. U vrtlogu politike i u službi naroda (1906.-1920.)*, (ur. i pisac predgovora Željko Karaula), II. dio, Bjelovar, 2012., 216.

13 Više u: Marijana, SCHNEIDER, *Događaji u Zaprešiću 1903. godine prema dokumentima, novinskim izvještajima i u sjećanjima suvremenika*, *Historijski pregled*, br. 4., 1954., 36-46. Režimsku verziju sukoba seljaka i oružnika vidi u izvještaju županijskog tajnika Malvića velikom županu u: Vaso, BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903/4.*, JAZU, Zagreb, 1961., 14-15. Vidi i verziju sukoba po *Obzoru*: *Događaji u Zaprešiću*, *Obzor*, br. 84., 14. IV. 1903., 1-2.

14 BOGDANOV, n. dj., 19.

15 BOGDANOV, n. dj., 20.

lagami, sjekirami, baltami i motikami oboružani ljudi i zarobilo tri redara koje su skinuli do gola tražeći mađarsku zastavu misleći da je oko tijela navedenih obavijena zastava (op. a. mađarska) koju su mislili spaliti ako će biti izvješena na zgradu općine.¹⁶ Nasilje se nastavilo i sljedećih dana. Mnogi činovnici su napadnuti i pobjegli kao i općinski načelnik vojakovački Mainkas. Nakon intervencije dvije satnije vojnika u Vojakovcu stanje se smirilo dok je 35 seljaka zatvoreno kod općine u Vojakovcu.

Pobuna u Glogovnici također je eskalirala te su 1. svibnja predstavnici pobunjenika (njih oko 200-300) došli u Križevce tražeći mađarske barjake. Predstojnik Trnski je u strahu dao seljacima jedan uredski barjak da bi ga zatim župnik Novak uz svirku orgulja posvetio kao trofej. Župnik Fran Novak je tražio od seljaštva da ga štiti od progona lokalnih vlasti te su se seljaci na njegov poziv naoružali sjekirama i batinama, opkolili župni ured i napadali sve oružnike koji su došli u Glogovnicu. Nakon toga je 8. svibnja uslijedila žestoka intervencija vojske, župnik Fran Novak je uhićen zajedno s vođama pobune u Glogovnici Milanom Šajatovićem, Đurom Vitanovićem, Matom Bradićem i ostalima. Svi uhićenici su predani u zve sudbenog stola u Bjelovaru.¹⁷ Popis uhićenih pokazuje da je pravoslavno stanovništvo ravnopravno sudjelovalo u buni s katoličkim, što je već bio znak budućih promjena.¹⁸ Kotarski predstojnik Dragan Trnski je također uhićen i protiv njega je poveljen postupak zbog povrede službe. Prema svemu sudeći glavni inicijator pobune u Glogovnici, Vojakovcu i Sv. Petru Orehovcu bio je upravo župnik Fran Novak,¹⁹ inače frankovski nastrojen, koji je od 28. do 30. travnja pozivao seljačko stanovništvo da pruži otpor nositeljima mađaronskog režima.²⁰

Ustanovljeno je također da su ustanak podupirali i glavari zemljišnih zajednica i seoski starješine. Tako-

đer je uhićen u Vojakovcu i po policijskim organima protjeran u zavičajnu karlovačku općinu tipograf Emil Novak koji je bio slagar u pravaškom listu *Hrvat iz Gospića*, a koji je bio osumnjičen *kao agitator*. Što se tiče župnika Frana Novaka on je bio možda jedan od najistaknutijih predstavnika katoličkog svećenstva iz oporbenih stranaka (uz župnika Jurja Tomca iz Ljubušice te župnika Ivana Nepomuka Jemeršića iz Grubišnog Polja) koje je barem u početnoj fazi pokreta sudjelovalo u njemu i pomagalo u prikupljanju potpisa za predstavke u kojima se tražila financijska samostalnost Hrvatske. Prema Krišti, svećenstvo je u drugoj fazi pokreta počelo djelovati umirujuće na svoje župljane. Iako su sudjelovali u prvoj fazi pokreta, u drugoj fazi kada je pokret kretao prema oružanoj pobuni, većina klera se s time nije mogla solidarizirati jer su smatrali da *nasilje i revolucija* ne vode nikamo. To je bilo u suprotnosti sa željama i nadama napredne omladine koja je *napuštanjem tradicionalnih kulturnih, religijskih i političkih tradicija, htjela izgraditi novu ideologiju zasnovanu na slavenskoj uzajamnosti koja će, preko propagiranja istosti dvaju naroda, eventualno dovesti do slogana "bratstva i jedinstva" u jugoslavenskoj zajednici*.²¹ Tu nalazimo početke antiklerikalnog pokreta u mladima koja je takav potez klera u *revoluciji 1903.* smatrala izdajom.

Početakom svibnja 1903. izbili su nemiri i u susjednoj općini Sv. Petar Orehovec koji su smireni 6. svibnja *jednom satnijom brachiuma*, uveden je prijeki sud te je do kraja dana uhićeno 104 osobe. Za vrijeme pobune seljaci su uhvatili lokalnog župnika Turčića i načelnika Radičeka te ih prisilili na izjavu da su Hrvati te da polože prisegu. Isto tako seljaci su prisilili mnoge članove Narodne stranke (mađaronske) u selu i okolici da također prisegnu da su Hrvati, što su oni da spase glavu i učinili. Izvršene su mnoge pljačke kod mađarona poput Miška Jambreka u Kamešnici, Valeka Goluba u Kalniku, Andre Radičeka u Šopronu, dok su opljačkane trgovine Johnana Sodića i Neti Klaus u Miholcu, te razvaljena birtija i trgovina Dragutina Frohliha.²² Vlastelinsko imanje Šandora pl. Fodroczyja u Bogačevu (Sv. Petar Orehovec) su 3. svibnja 1903. također seljaci razorili i uništili.²³ Pobune su s 4. na 5. svibnja izbile i u selu Tkalec, općina Raven, te u Sv. Petru Čvrstcu, pa je ban Khuen 6. svibnja proglašom uveo prijeki sud za Križevce. Međutim, plakati proglašom prijekog suda su trgani sa zidova pojedinih kuća i javnih mjesta.

16 BOGDANOV, n. dj. 21.

17 Hrvatski državni arhiv (HDA), fond. 78., Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), kut. 682., 4329/1903., Optužnica Kralj. državnog nadodvjetništva protiv Milana Šajatovića i drugova od 21. VII. 1903.

18 Od 116 uhićenih seljaka 26 su bili Srbi.

19 *Fran Novak*, župnik u Glogovnici, političar. Rodio se 26. II. 1850. u Klanjcu. Nakon svršenih bogoslovnih nauka postaje kapelan i kateheta u Bjelovaru i Križevcima, a od 1886. je župnik u Glogovnici do 1931. godine. Za župu u Glogovnici je prisegao 23. prosinca 1886. i umro ovdje 11. prosinca 1931. Na izborima za Sabor 1906.-1918. predstavljao Križevački kotar ispred Stranke prava. Napisao opsežnu povijest svoje župe i bune 1903. godine. *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925.*, Zagreb, 1925., 200., Fran, NOVAK, *Za hrvatsku državu i za hrvatski seljački narod*, Zagreb, 1915.

20 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 682., 3682/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 22. VI. 1903. Kukuljević zove Frana Novaka *zloglasni župnik*. Kukuljević također traži od bana da se Novak više nikada ne vrati u svoju župu.

21 Jure, KRIŠTO, Klerici i „klerikalci“ u pobunama 1903. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 3., 2005., 633.

22 BOGDANOV, n. dj., 23.

23 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 682., 8069/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 4. VII. 1903. Ovdje vidi zapisnik o šteti.

Neredi su se zatim 9. svibnja preselili u Zrinski Topolovac da bi 11. svibnja kotarski predstojnik iz Đurđevca javio: *u noći od 10. na 11. svibnja u mjestu Virju bila je demonstracija. Oko 80-100 demonstranata porazbilo do 20 stakla na prozorima pristaša Narodne stranke. Tom prigodom pjevale su se narodne pjesme, a čuli se povici dolje mađaroni...*²⁴

I na samom krajnjem jugu županije u Ludini (kotar Kutina) uništeni su mađarski natpisi na javnim zgradama, a umjesto njih ispisane parole: *Hrvatska Hrvatima*. Nemiri su se velikom brzinom širili cijelom županijom. Dana 12. svibnja Zemaljska vlada na poticaj velikog župana bjelovarsko-križevačkog Kukuljevića-Sakcinskog²⁵ traži hitnu pomoć vojske za kotare Garešnica i Grubišno Polje s obzirom da je ugroženo stanje mira i poretka (sl. 3).

Na političku situaciju u županiji počinje djelovati i organizirani dolazak srednjoškolaca i studenata različitih političkih orijentacija koji iz Zagreba dolaze na područje potencijalnih nemira te šire letke i vrše agitaciju među seljacima. U početku dolazi do izražaja socijal-demokratska opcija. Tako je u Koprivnici određena potraga za mladićem koji je širio u Drnju brošuru *Dolaze socijalisti*, te je naređeno poštanskim uredima da takve pošiljke odmah zaustave. Dana 20. travnja 1903. u Koprivnici je na pošti zaustavljena velika pošiljka časopisa *Crvena pravda* (50 primjeraka).²⁶

24 BOGDANOV, n. dj., 29.

25 Milutin pl. Kukuljević Bassany Sakcinski (1849. – 17. VII. 1910.), sin slavnog ilirca Ivana Kukuljevića Sakcinskog i majke pl. Novak, veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije od 30. X. 1893. - 6. VI. 1904. Nakon što je završio pravne i državoslovne nauke 1871. u Beču, postaje službenik na zagrebačkom sudbenom stolu. Godinu dana kasnije postaje veliki bilježnik županije Križevačke, a 1875. postaje tajnik županije riječke da bi 1879. prešao u upravnu službu u Bosnu i Hercegovinu. Nakon okupacije BiH radio je na utemeljenju prosvjetnog sustava, te na agrarnoj i upravnoj reformi u BiH. U BiH je proveo ukupno 22 godine na raznim upravnim dužnostima, pretežno financijskim službama. Tu se i oženio Paulom Baechle, kćerkom bečkog industrijalca, a godinu kasnije rodila mu se kćer Hilda. Kao sin poznatoga ilirca i još znamenitijeg povjesničara Ivana Kukuljevića, postao je bjelovarskim županom nakon povratka iz Bosne (1893.). Milutin Kukuljević je bio pokretač i utemeljitelj gospodarskog razvoja Bjelovara u njegovom najnaprednijem razdoblju. Kao župan Kukuljević posebno se trudio oko nadzora svojih političkih suparnika. Usprkos svom slavnom podrijetlu M. Kukuljević se žestoko obračunavao sa oporbom (posebno pravašima) u županiji služeći mađaronskoj vladi. Sve to je prisutno i u vrijeme Narodnog pokreta 1903. godine. Željko, KARLAULA, *Veliki župani bjelovarski (1872-1924. /1941.-1945.)*, HAZU Zagreb-HAZU Bjelovar-Gradski muzej Bjelovar-Državni arhiv Bjelovar, Zagreb-Bjelovar, 2011., 26-28.

26 Upravo je pregledavanje u poštanskim uredima poštanskih pošiljaka i pisama dovelo do mnogih uhićenja pojedinaca kojima su te pošiljke odnosno pisma bila upućena. Ti pojedinci su kasnije od strane policije stalno praćeni i bili pod prismotrom.

Nekoliko dana kasnije đaci su održali skupštinu sa 40 seljaka u Cugovcu u kojoj su im tumačili pojam *financijska samostalnost Hrvatske*. Neki od agitatora su i uhićeni na licu mjesta poput Jovana Draškovića kraj Garešnice.²⁷ Mladi Milan Marjanović, jedan od vođa Napredne omladine, kasnije je u svojoj knjizi *Hrvatski pokret* govoreći o akcijama pobunjenog seljačkog naroda u bjelovarskom kraju napomenuo napadajući pasivnu stranačku politiku: *Nije tu bilo nikakvog razloga bojati se naroda, nego je trebalo naprotiv da gospoda taj narod povedu i njegovo pravo čuvstvo razviju*.²⁸

Pokreti studenata bili su vidljiviji početkom 1904. godine. Prema izvješću župana Kukuljevića od 14. veljače 1904. u promidžbi ideja hrvatske oporbe bio je najažurniji *sveučilištar Luka Šoški* te njemu slični *huškari i agitatori* koji idu od sela do sela i potiču otpor protiv vlasti.²⁹ Isto je radio i *exklerik Šušnjak* koji širi među stanovništvom županije buntovničke proglose.³⁰ Među narodom su kolale *buntovne cedulje* koje se po agitatorima šire od sela do sela, a kako javlja župan Kukuljević sredinom svibnja 1903. banu Khuenu, vlasti su zaplijenile i neka anonimna pisma u kojima se najavljuje brzi odstup Khuena s mjesta bana Hrvatske.³¹

Dana 11. svibnja 1903. počeli su veliki neredi u Rovišću po svemu sudeći organizirani od strane suradnika Stjepana Radića, koji su širili vijesti da će u Rovišću uskoro biti mađarska zastava, te da će se otad plaćati Mađarskoj porez na plugove, prozore, jaja, krave i ostalo. Uslijedili su veliki nemiri te je intervenirala 53. pukovnija pri čemu je uhićeno 47 seljaka.³² Na osnovi dosadašnjih istraživanja može se zaključiti da su idejni pokretači većeg dijela nemira i političkih demonstracija u bjelovarskom kraju bili Stjepan Radić i njegovi privrženici, prvenstveno Peroslav Ljubić,

27 BOGDANOV, n. dj., 284.

28 Milan, MARJANOVIĆ, *Hrvatski pokret: opažanja i misli na pragu narodnog preporoda g. 1903.*, knjiga II., naklada pisca, Dubrovnik, 1904., 106.

29 BOGDANOV, n. dj., 120. Luka Šoški je bio jedan od odnivača Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radića. Više o kasnijoj političkoj evoluciji Luke Šoškog u: KARLAULA *Veliki župani bjelovarski (1872-1924. /1941.-1945.)*, n. dj., 37-38.

30 Juraj Šušnjak (rođen 1881.) filozof i pedagog, bio je profesor na bjelovarskoj gimnaziji te direktor Gimnazije i Učiteljske škole u Križevcima (1920.-1925.). Šušnjak je bio i plodan pisac te se često javljao sa svojim priložima u bjelovarskim novinama *Nezavisnost* u kojima je pisao o povijesti Bjelovara, a Državni arhiv u Bjelovaru čuva njegov rukopis o povijesti grada Bjelovara.

31 BOGDANOV, n. dj., 175.

32 HDA, fond 78. PRZV, kut. 681., br. 2795/1903. Izvješće kotarskog predstojnika u Rovišću Horvata velikom županu Kukuljeviću od 13. V. 1903.

Tomo Jalžabetić,³³ mladi bogoslov Luka Šoški i drugi što se slaže sa dosadašnjim istraživanjima.³⁴

Istog dana 11. svibnja 1903. uhićen je grubišno-poljski župnik Ivan Nepomuk Jemeršić i njegov kapelan Oskar Schuster zbog širenja Marjanovićevih *Baselskih proglaša*.³⁵ Izvanredni opis tih događaja dao je Jemeršić u svojim sjećanjima *Bez slobode* iz 1906. godine, u kojima opisuje svoje uhićenje te situaciju u bjelovarskom zatvoru gdje su bili zatvoreni on i župnik Fran Novak. Ne treba ni napomenuti da su se mnogi bjelovarski rodoljubi javili da mu pomognu koliko mogu, hranom, savjetom, posjetima i dr. Već pri dolasku u Bjelovar kao uznik Jemeršić piše: *Kad stadoše kola pred sudbenom palačom – zamjetih, - kako se vukla vojnička obhodnja gradom, što je čuvala dvor velikog župana Kukuljevića, jer se pogovaralo, da je ban Khuen kod njega sakriven, za kojim da narod vodi hajku, te ga valja čuvati*.³⁶ U svojim sjećanjima Jemer-

šić zanimljivo ističe sumnju da ga se u bjelovarskom zatvoru htjelo otrovati pri čemu sumnja u samog bana Khuena, jer je Jemeršić tada imao veći utjecaj na puk u Grubišnom Polju nego mnogi političari (sl. 1). Iz Bjelovara je Jemeršić proveden u zatvor u Zagreb gdje je



NA POLAZKU U ZATVOR

Sl. 1 Župnika Nepomuka Jemeršića vode u zatvor u Bjelovaru (preuzeto iz: Ivan Nepomuk Jemeršić 1906., 73)

Fig. 1 Reverend Nepomuk-Jemeršić taken to prison in Bjelovar (source: Ivan Nepomuk-Jemeršić, 1906, p. 73)

33 O Jalžabetiću vidi rad: Vladimir, MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radić, *Podravina*, br. 23., 2012., 109-131.

34 Mira, KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godina, *Podravina*, br. 4., 2003., 57-74. Prema Kolar: *Kunovečka buna je značajan politički događaj preko kojega se može dokazati da je pokret 1903. organizirani, a nikako stihijski pokret i da je iza toga stajao Stjepan Radić*. S Kolar se slaže i Hrvoje Petrić: *Idejni je vođa hrvatskog narodnog pokreta 1903. godine bio Stjepan Radić, a to se posebice može vidjeti na prostoru Podravine odnosno na teritoriju kotareva Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac. Iako je bio idejni vođa zbivanja 1903. on praktično nije mogao sudjelovati u pokretu jer se od travnja do kolovoza 1903. nalazio u zatvoru. Zanimljivo je spomenuti da je na Radićevo uhićenje utjecao dopis državnog nadodvjetnika iz Varaždina od 17. travnja 1903. koji je istaknuo da je «najpogibelniji agitator» bio Stjepan Radić, a kojeg se teretilo za govore izrečene u Karlovcu, Virju i Zagrebu. Međutim, Petrić donosi i mišljene Dragutina Feletara: Prema Dragutinu Feletaru, „najvažniji faktor bilo je nacionalno i gospodarsko (socijalno) ugnjetavanje. Narod se otvoreno, iako spontano i stihijski, pobunio protiv prevelikih nameta i eksploatacije, kao i protiv svih oblika odnarođivanja...“.*

Inače buna u Kunovcu je završila sa 4 ubijena seljaka, 4 teško ranjena i 7 uhićenika. Broj mrtvih popeo se kasnije na 12 kada je osmorica ranjenih preminula. Vidi: <http://povijest.net/v5/hrvatska/regionalno/2007/kunovecka-buna/> (21. XII. 2013.). Djelomično se možemo složiti i na osnovi vlastitih istraživanja s Mirom Kolar da su Radićevi agitatori igrali veliku ulogu u buni 1903., posebno na navedenim područjima, pa i oko Bjelovara, ali da je Radić jedini idejni pokretač pokreta 1903., mislim da je time predimenzionirana njegova uloga i značenje, imajući u vidu širinu pokreta i njegovu složenost.

35 Više o Milanu Marjanoviću kao političaru, književniku i novinaru vidi u: Milan Marjanović, *Izabrana djela, Stoljeća hrvatske književnosti*, (ur. Vinko Brešić), Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

36 Ivan, NEPOMUK JEMERŠIĆ, *Bez slobode – moji uznički doživljaji i uspomene iz crnih dana godine 1903.*, vlastita naklada, Ljubljana, 1906., 23. Ban Khuen nije se skrivao u Bjelovaru, ali je bio posve izoliran u Banskim dvorima u Zagrebu zbog mnogih prijatelja za njegov život.

imao kontakt i sa seljacima iz Zaprešića (sl. 2). U sudskom procesu bio je osuđen na šest mjeseci zatvora, ali je do održavanje kazne bio pušten kući. O njegovoj popularnosti svjedoči podatak da je na povratku kući vlakom preko Banove Jaruge- Lipika- Pakraca bio do-



JURO ŠIMUNIĆ. STJEPAN JUG. STJEPAN UĐŽBINEC. VID MUŽAR.
PAVAO OSTREŠ. VID PODOŠAR. JOSIP BAČAN. JOSIP BAŠIĆ.
HRVATSKI SELJACI IZ ZAPREŠIĆA.
BRANITELJI NARODNE SLOBODE I ZAČETNICI POKRETA GODINE 1903.

Sl. 2 Hrvatski seljaci u Zaprešiću (preuzeto iz: Ivan Nepomuk-Jemeršić, *Bez slobode*, vlastita naklada, Ljubljana, 1906., 141.)

Fig. 2 Croatian peasants in Zaprešić (source: Ivan Nepomuk-Jemeršić, *Bez slobode*, 1906, p. 141)

čekivan od mnoštvo puka. U Pakracu ga je dočekaao pjevački zbor koji je zapjevao i hrvatsku himnu. U Daruvaru su ga dočekali Grubišnopljani s 10 zaprežnih



Sl. 3 Veliki župan Milutin Kukuljević-Sakcinski (Privatna zbirka razglednica Željka Karaule)

Fig. 3 Grand prefect Milutin Kukuljević-Sakcinski (Željko Karaula's private collection of postcards)

kola i na putu kući bio je svuda pozdravljan. Još veći doček je doživio nakon povratka vlakom s izdržavane kazne 1904. godine. U Križevcima su ga dočekali građani i dodijelili mu *srebrom i zlatom prepleteni lovorov vijenac*. Slične je dočeke doživio u ostalim postajama preko Bjelovara do Velikog Grđevca gdje su ga dočekali njegovi župljani s oko 50 kola i zatim krenuli prema Grubišnom Polju.³⁷

Međutim, režim je i dalje nastavljao s novim uhićenjima: kako je već spomenuto zbog širenja nemira 18. svibnja 1903. u Vojakovcu je uhićen tipograf Emil

37 Ivan, NEPOMUK JEMERŠIĆ, *Bez slobode – moji uznički doživljaji i uspomene iz crnih dana godine 1903.*, vlastita naklada, Ljubljana, 1906., 196.-198., 342.-343. O Jermešiću također vidi: Franjo, FRNTIĆ, Vjenceslav, HEROUT, *Vila bilogorska*, Matica Hrvatska Grubišno Polje, Grubišno Polje, 1995., 79.-132., Stjepan, RAZUM, Ivan Nepomuk Jemeršić (17. IV. 1864. – 7. XII. 1938), župnik u Grubišnom Polju, političar i književnik, *Tkalčić*, br. 10., 2006., 203-281.

Novak,³⁸ a 30. svibnja i Mate Vlahović iz Šemovca, *revan oporbenjak* zbog kompromitirajućeg pisma.³⁹ U Velikoj Barni zaplijenjen je proglas *Narode* i uhićene su tri osobe koje su taj proglas širile.⁴⁰ Hrvatska emigracija se aktivno uključuje u Narodni pokret i djeluje: nekoliko dana kasnije uhaćeno je pismo Milana Božića iz SAD u kojem se traži skupljanje novaca za *hrvatska prava i borbu protiv Mađara*, te je zaplijenjen hrvatski list iz Čikaga *Sloboda*.⁴¹

Na nekim mjestima dolazi i do prekida komunikacija i veza. Dana 31. svibnja javlja bjelovarski podžupan županu Kukuljeviću da je na pruzi Bjelovar-Virovitica kod Pitomače prekinuta brzojavna žica i prepiljen brzojavni stup. Rampa na pruzi na kojoj se nalazio mađarski natpis je *sikirom isječen i kolomazom zamazan*.⁴²

Dana 10. kolovoza u mjestu Ludina (Kutina) traži se osnivanje jedne oružničke postrojbe, ujedno se javlja da je zabranjen *prevratnički Narodni list*. Kontrola tiska je također bila velika. Tada jedini bjelovarski tjednik, list pod kontrolom mađarona, *Tjednik bjelovarsko-križevački* tijekom cijele 1903. nije objavio nijednu vijest koja bi se odnosila na aktualna pitanja u zemlji te javne pučke skupštine i seljačke nereda.

Kao što je istaknuo Milan Roje u svojim memoarima, imenovanje novog bana Teodora Pejačevića iz Našica u srpnju nakon odlaska Khuena, ponešto je ublažilo situaciju: u Osijeku je pušten iz zatvora Ivan Lorković, a u kolovozu i Stjepan Radić. No, još tri mjeseca cijelo je vojništvo Hrvatske i Slavonije na „nogama“. Dvadesetogodišnja pacifistička politika bana Khuena pokazala se neuspješnom. Zemlja je tražila promjene, gospodarski napredak, ulaganja. Khuenovo gospodarsko krpanje hrvatskih potreba dovelo je Hrvatsku na rub bijede.

Drugi val političkih demonstracija na području Bjelovarsko-križevačke županije i Velika narodna skupština u Bjelovaru 29. prosinca 1903. godine

U Bjelovaru je 10. kolovoza 1903. podignuta optužnica protiv 116 seljaka iz okolice Križevaca, Glogovnice i Vojakovca zbog pobune. Skupštinski pokret,

38 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 681., 2830/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 22. V. 1903.

39 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 681., 3074/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 31. V. 1903.

40 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 681., 2797/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 22. V. 1903.

41 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 682., 3357/1903., Izvješće Kukuljevića banu Khuenu od 10. VI. 1903.

42 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 681., 3117/1903., V. 1903., Krajevski podžupan bjelovarski iz Pitomače 2. VI. 1903.

odnosno političke demonstracije, također se i dalje šire na ovo područje. Dana 22. studenog 1903. održan je politički skup u Đurđevcu gdje između ostalih govore radićevci Peroslav Ljubić i Tomo Jalžabetić. Traži se: financijska samostalnost Hrvatske, ustavno pravo i tajno glasovanje, te rješavanje pitanja hrvatskog jezika u vojsci. Slični zahtjevi postavljeni su i 8. prosinca 1903. na velikom skupu u Molvama (oko 400 ljudi) koje vodi općinski odbornik Karlo Šadek.

U studenom 1903. održan je drugi veliki val političkih demonstracija koje su bile vezane za nastavak pregovora o produljenju hrvatsko-ugarske financijske nagodbe. Zbog toga je Milan Rojc odlučio na poticaj svojih političkih prijatelja iz Zagreba, nakon svog dugomjesečnog bolovanja i liječenja u Karlovym Varyma, sazvati narodnu skupštinu koju je, kao što je već navedeno, prije pripremao, ali ga je bolest omela (sl. 4). Rojc je napisao pismo te ga otisnuo u stotinu primjeraka i poslao ga svim *odličnicima i uglednim osobama, župnicima* za koje je znao da su *domorodnog mišljenja* u bjelovarskom kotaru i šire, a u kojem ih poziva na Veliku narodnu skupštinu sazvanu za 29. prosinca 1903. godine u Bjelovaru. Tekst pisma glasio je:

Bjelovar, 21. prosinca 1903.

Velecienjeni i prečastni gospodine!

Mi ćemo ovih dana izdati poziv na veliku narodnu skupštinu, bez razlike vejeroispovjedanja, za utorak 29. prosinca 1903. u 10 sati prije podne u gradu Bjelovaru, na trg Zmaj Jovana /ako bude suho vrijeme na sajmištu pred hotelom „Purgar“/ eventualno u dvoranu „Zvijezde“ sa slijedećim programom:

- 1. o samostalnim financijama.*
- 2. o ustavnim pravima i pravu izbora*
- 3. o šumama imovnih občina,*
- 4. o slogi Hrvata i Srba.*

Umoljavamo Vas da nam poznatim svojim rodoljubljem pripomognete o tome obavijestiti narod, prinukati ga i oduševiti ga da dodje k skupštini u što većem broju pod svojom zastavom. Podjedno molimo, da biste na ruke podpisanoga dobrostivo javili, da li biste htjeli preuzeti obrazlaganje koje od gore spomenutih rezolucija? Doći će nam i gosti prijatelji naroda iz Zagreba, pak Vam kličemo do vidjenja kod velike narodne skupštine !

Za odbor M. Rojc⁴³

43 Milan, ROJC, *Oko mene. U vrtlogu politike i u službi naroda (1906.-1920.)*, (ur. i pisac predgovora Željko Karaula), II. dio, Bjelovar, 2012., 229-230. U svojim memoarima Rojc ističe da je on potpisao pismo kao predstavnik Odbora *po želji svojih političkih prijatelja*.

Uskoro je sadržaj pisma bio poznat u cijelom bjelovarskom kraju. Na sam dan skupa oko 5000 ljudi (prema *Obzoru* i Rojčevim memoarima) skupilo se na tri lokacije u gradu, na Trgu Zmaja Jovanovića, pred hotelom Purgar i pred *Zvijezdom*. Zbog lošeg i hladnog vremena Rojc je odlučio da se skup održi pred *Zvijezdom* jer je taj prostor bio zaštićeniji od naleta vjetra. Iz hotela su van izneseni stol i stolice za uzvanike i govornike, dok se narod počeo skupljati pred hotelom Zvijezda. Na skupu su govorili Stjepan Radić, Milan Rojc, dr. Ivan Winter, dr. Ivan Dörwald i drugi uglednici iz Zagreba.

Prema *Obzoru*: *Iz mnogih krajeva došao je narod na skupštinu pod barjacima hrvatskim i srbskim, jer je skupštini prisustvovalo i mnogo Srba, a nisu izostali ni naseljeni ovdje Česi i Magjari koje kao i nas Hrvate biju jednake nevolje, dok nam je svima jedna zajednička hrvatska domovina. Skupštinu je otvorio g. odvjetnik Rojc, a na prijedlog poznatog rodoljuba g. Pećara predsjedao joj je odlični bjelovarski gradjanin i gradski zastupnik gosp. Dörwald. O hrvatskom novcu, kojim hoćemo da sami gospodarimo, govorio je gosp. Stjepan Radić. O ustavnim pravima, napose o izbornom zakonu i slobodi izbora, govorili su dr. Milan Heimerl iz Zagreba i gosp. Peroslav Ljubić iz Virja.⁴⁴ Stjepan Radić je u svom govoru istaknuo važnost hrvatsko-srpskih odnosa za novu hrvatsku politiku: *Kako vidite, ja ovu našu domovinu zovem Hrvatskom, tako treba da ju zove i svaki Srbin, i to za to, jer je to istina i jer je to pravo. A pravo je za to, jer je Hrvat u ovoj našoj domovini stariji brat, pak se kuća i vodi na njegovo ime. Ali mlađi brat Srbin nije za to u kući manje vriedan ili možda podložan starijem bratu. Nije Srbin u Hrvatsku došao u goste, kako to tvrde neke budale i neki naši dušmani, nego je on tri stotine godina na mr-**



Sl. 4 Bjelovarski odvjetnik Milan Rojc (Obiteljska ostavština obitelji Drobnić-Rojc iz Zagreba)

Fig. 4 Attorney Milan Rojc from Bjelovar (Possessions of family Drobnić-Rojc from Zagreb)

44 Cijeli članak *Obzora* pod naslovom *Velika narodna skupština u Bjelovaru* vidi u: ROJC, n. dj., 231-239.

tvoj straži rame uz rame s bratom Hrvatom krvlju svojom zaslužio, da u zajedničkoj domovini ima u svemu jednako pravo (...). Istina ima među Hrvatima i Srbima kao među svakom braćom nesloge, a bilo je i svadje, a možda će je biti opet. Ali ta svadja ne smie priedi na ulicu, ne smije postati pokolj, gradjanski rat, kako su to bili neki pokušali u Zagrebu učiniti. Tko to još samo jednom u Hrvatskoj izreče, da se smije i možda dirnuti u srbsko ime, u srbsko pismo i u srbsku zastavu, to me će se već naći dolično mjesto. Ali tu treba odmah glasno i jasno izjaviti, da je na našem zajedničkom domu, u našoj domovini Hrvatskoj samo jedna državna zastava, zastava hrvatska. Samo jedan državni grb, grb hrvatski samo jedno državljanstvo, jedno državno pravo, državljanstvo hrvatsko. I kao što svaki Hrvat treba da rado i iskreno zove pravoslavnoga svoga brata srbskim njegovim imenom, ako on to hoće i želi, tako i svaki pravi Srbin treba da rado i veselo zajedničku našu domovinu zove tisućljetnim njezinim slavim i pravim imenom: Hrvatska.

Nasuprot Radiću koji je govorio o političkim događajima, Milan Rojc je u svom govoru naglasio konkretne probleme seljaka s Imovnim općinama križevačkom i đurđevačkom u Bjelovaru. Rojc je istaknuo u svom govoru važnost drvnog blaga za seljaka: *Napomenuo sam već prije da vaše zemljišne zajednice ne imadu za drvarenje nikakve važnosti, jer imadete u tu svrhu svoje imovne občine: gjurgjevačku i križevačku, koje bi vam po zakonu morale dati bezplatno sve za gradju i ogriev potrebno drvo, pašu i zgrtanje listinca i pobiranje suvaraka. Tako bi moralo biti, a da nije tako, to znamo svi, a najteže osjećate baš vi, koji ste gospodari i suvlasnici /pravoužitnici/ tih imovnih občina. Vi znadete da dobivate premalo drva za ogriev, vi znadete da vam je teško doći redovitim putem do potrebnog gradjevnog drva i vi znadete da ste pašću plaćati morali /gjurgjevačka imovna občina otvorila je bezplatnu pašu istom od nove godine 1904./ Nisu to puste rieči nije to preuztena ili objestna tegoba vaša, da ne dobivate dovoljno drva za ogriev i gradju; - teška je i ljuta istina. Baš ovo vam nanosi neizmijerna štete na imetku, zdravlju, poštenju i slobodi. /Burni povici: To je nevolja! Tako je!/.⁴⁵ Nakon govora ostalih govornika, na kraju skupa donijeta je rezolucija u kojoj se očituje bratska sloga Hrvata i Srba, traži financijska samostalnost Hrvatske, neovisnost sudstva, sloboda tiska i govora. Donosi se i posebna rezolucija za imovne općine o problemima seljaka.*

Nakon održanog skupa očito su se sudionici skupa, uglavnom seljaci, iz cijele županije osjetili osnaženi i

spremni za borbu za svoje pravice. Napetosti i sukobi počinju i u gradu Bjelovaru. Dana 9. siječnja 1904. dolazi do incidenta u vlaku Bjelovar - Cirkvena kada su seljaci iz Cirkvene zbog bahatog ponašanja željezničara i mađarskog povika *hrvatske svinje* kolcima počeli tući željezničare. Prema pristranom izvješću glavara željezničke postaje u Bjelovaru Szomjasa, seljaci, njih 30-60, intervenirali su protiv tri službene osobe (gradski stražar Josip Varga, Geza Gubian i postajni podvornik Jakob) koji su zaustavili vlak da uhitte tri osobe. Prema istom izvješću seljaci su demolirali vagone i stakla u vlaku, te zaprijetili kondukeru da će ga ubiti ako *unidje u voz*.⁴⁶

Politička gibanja se nastavljaju u bjelovarskoj okolini i na rubnim prostorima Bjelovarsko-križevačke županije. Dana 11. siječnja 1904. održava se veliki narodni zbor u Daruvaru, u vezi kojeg kotarski predstojnik s olakšanjem javlja da Radića nema s obzirom da drži skup u Hercegovcu.⁴⁷

Kao što je već spomenuto, skup u Bjelovaru je uskoro donio svoje posljedice – seljaci se iznenada oslobađaju pritiska mađaronske vlasti, ali i svake vlasti uopće. O tome svjedoči dopis općinskog poglavarstva u Gudovcu od 12. siječnja 1904. koji glasi: *Od vremena držane skupštine po Odboru oporbe hrvatske u Bjelovaru dana 29. prosinca 1903. nastupilo je među ovostranim pučanstvom političko mahnitanje i okrutnost, proti svakoj zakonitoj ustanovi (...) seljaci da su razdraženi javnim skupštinama gdje mu se svako uređovanje predočuje u najcrnjem ruhu (...) i pozivanju da se odupre potezima oblasti (...) seljaci prijete fizičkom silom, preteći se svakom zvaničniku kolcem, ubojstvom, izbacivanjem iz ureda videći u njima svoje neprijatelje tj. mađarone.*⁴⁸ Istog dana 12. siječnja 1904. u Bjelovar dolazi 150 seljaka koji prosvjeduju ne želeći od križevačke imovne općine ugljen već drvo. Prema izvješću kotarskog predstojnika iz Bjelovara velikom županu od 12. siječnja 1904. seljaci smatraju: *i shvaćaju financijsku samostalnost tako, da se imadu financijske oblasti (vlasti) izbaciti, pa će onda imati svoje pravice... Govore... da su njihove pravice pokradene, da su prodani Mađarima, da jih imovne općine varaju i krađu... da su prevareni glede pripadajućeg im prava besplatnog pečenja rakije, da im se ne da po volji saditi duhan... da treba sve starješine, poljare, lugare, mrtvozore itd.*

46 BOGDANOV, n. dj., 70. Detaljno u: HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 200/1904., Podžupan bjelovarski Visokom predstojništvu 13. I. 1904. Ovdje vidi i izvješće glavara postaje Szomjasa od 11. I. 1904.

47 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 131/1904., Upravitelj kotarske oblasti Daruvar županu Kukuljeviću 11. I. 1904.

48 BOGDANOV, n. dj., 88.

45 ROJC, n. dj., 234.-235.

*svrgnuti kao uopće sve mađarone potući, te smatraju za izdajicom koji skupštini (pučkoj, antivladinskoj) u Bjelovaru prisustvovao nije (...).*⁴⁹

Sumirajući dosadašnje iskustvo s pučkim skupštinama na području županije u Vrbovcu, Križevcima, Koprivnici, Bregima, Novigradu, Virju, Molvama, Đurđevcu, Čazmi, Hercegovcu, Kutini, Popovači i Bjelovaru, veliki župan Kukuljević javlja se banu Pejačeviću 14. siječnja 1904. pri čemu ističe da je *na tim skupštinama vršen napadaj na vladinu stranku i vladajući sistem, a ponajprije na bivšu vladavinu Preuzvišenog gospodina bana Khuena te na oblasti (vlasti) i njene organe*. Kukuljević u istom dopisu navodi da je izdao naređenje kotarskim predstojnicima i gradskim načelnicima da se pri svakom takvom napadaju na vlast skupštine zabrane, ali da je to bilo *iluzorno* budući da na cijelom prostoru županije postoje samo 19 oružničkih postaja s *3-4 oružnikah* da se to naređenje sprovede posebno stoga jer narod uznemiren pri oporbnoj agitaciji *ne naginje više mirnom razvitku stvari*.⁵⁰

Neredi su nastavljeni i početkom 1904. godine. Dana 18. siječnja 1904. izbili su veliki seljački neredi u općinama Kapela, Veliko Trojstvo i Rača. U općini Kapela došlo je do napada na općinsko poglavarstvo od *nahuškanog seljaštva*, pri čemu je podžupan hitno tražio dvadeset oružnika za Gudovac i jedan *brachium* za Kapelu, te dozvolu od župana Kukuljevića da od sada može sam zvati vojsku po potrebi. Međutim, vojska nije mogla odmah primiriti situaciju te se 21. siječnja 1904. pred općinskim poglavarstvom u Kapeli skupilo oko 700 seljaka zahtijevajući da općinski načelnik i bilježnik odmah napuste općinu. Kotarski pristav Stjepan Tomašević: *opomenama je pokušavao primiriti gomilu, a onda je oružana sila zaprečila eventualnu navalu na općinski ured*.⁵¹ Dan kasnije napadnuta je željeznička postaja u Mišulinovcu gdje je svjetina *uništila poštarski grb* te napala kuće ovdašnjih kapitalista-mađarona trgovca Lanscha i Hernheisera *te druge režimlje i mađarone*.⁵² I u Rači su dan prije stizale vijesti o seljačkoj pobuni te je općinskom stražaru Mati Saboliću stigla vijest od jednog pouzdanika da kaže načelniku: *da ćemo sve njegove magjarone povezati i k njemu u Raču gole dovesti*. Zbog toga su lokalni mađaroni bili u strahu pa je kao potpora poslana *oružnička asistencija*.⁵³ Zanimljivo je i sumarno izvješće velikog župana Kukuljevića banu od 27. siječnja 1904. da u pobunama i nemirima na bjelovarskom području

uglavnom nisu sudjelovali imućni seljaci već *propalice i beskućnici*, pri čemu Kukuljević očito misli na siromašne seljačke mase koje su činile ogromnu većinu buntovnika.⁵⁴

Dana 18. siječnja 1904. dolazi do napada na općinsko poglavarstvo u Kapeli i tom prilikom iz zgrade biva izbačen načelnik Josip Vodogažec i zatvorena općinska zgrada. Iz Velikog Trojstva stižu vijesti o lošem ponašanju seljaka, te strah izbornika Narodne stranke, koji ističu da se nakon održanog skupa u Bjelovaru 29. prosinca iz mnogih općina oko Bjelovara dolaze grupe seljaka s prijetnjama da oni ne rade za njih već za državu i da će ih oni izbatinati itd.⁵⁵

Seljaci skoro svaki dan početkom 1904. godine dolaze pred upravu Imovnih općina u gradu Bjelovaru. Tako bjelovarski podžupan od 18. siječnja 1904. javlja vladi da: *Drzovitost i razdraženost seljaštva ide već tako daleko, da su rulje od 50 do 100 seljaka providene sa sikirama i štapovima dolaze i u Bjelovar gospodarstvenom uredu imovne općine križevačke i ondje kategorički zahtijevale svoje pravo na šume govoreći. Da oni imadu pravo zapovjedati, a da su činovnici samo njihove sluge. Lozinka je uopće „smrt mađaronima“, a to su općinski činovnici i upravni činovnici od najvišeg do najnižeg (...)*.⁵⁶

Nekoliko dana kasnije 21. siječnja 1904. počinje prava opsada đurđevačke imovne općine u Bjelovaru i kotarske oblasti – seljaci se tuže na porez na zemljarinu, na vino, te manjak drva. Gomila je ispred zgrade vikala da je svemu kriv *mađjarski hrvatski sabor*.⁵⁷ To nije bio kraj nemira.

Sredinom veljače 1904. izbili su ponovno nemiri u Virju i Ferdinandovcu. U Virju je skupina oko 600-700 seljaka pod vodstvom Valenta Sabolića opkolila općinski ured zahtijevajući od činovnika da im se obrazloži zakon o uređenju zemljišta. Nakon što su to činovnici pokušali napraviti, pravilnici su jednostavno razderani te od osoblja uzetim ključevima, općinski ured zatvoren, a činovnici protjerani. Nakon vojničke intervencije, pri čemu su nastupile dvije satnije iz Zagreba i Bjelovara, prosvjedi se nisu smirivali te se stanje smirilo tek nakon ostavke općinskog bilježnika Matije Aušpergera i obećanja da se iz zemljišnih knjiga briše izraz *zemljišna zajednica*. Iako su se nemiri na

49 BOGDANOV, n. dj., 87.

50 BOGDANOV, n. dj., 89.

51 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 346/1904., Kraljevski podžupan Visokom predsjedništvu 21. I. 1904.

52 BOGDANOV, n. dj., 72.

53 BOGDANOV, n. dj., 71.

54 BOGDANOV, n. dj., 87.

55 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 1194/1904., Kukuljević banu Pejačeviću 29. I. 1904.

56 BOGDANOV, n. dj., 89. Detaljnije u: HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 346/1904., Kraljevski podžupan Visokom predsjedništvu 22. I. 1904.

57 HDA, fond. 78., PRZV, kut. 684., 346/1904., Kraljevski podžupan Visokom predsjedništvu 22. I. 1904.